

Пилипака Світлана, ст. магістратури педагогічного факультету;
науковий керівник – к.пед.н., доц. Сойко І. М. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У ВІДКРИТОМУ СУСПІЛЬСТВІ

***Анотація.** У статті досліджено питання підготовки старшокласників інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві. Визначено тенденції, закономірності, особливості процесу підготовки старшокласників інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві. Розроблено рекомендації щодо усунення чинників, що ускладнюють процес соціалізації старшокласників інтернатних закладів у сучасному суспільстві.*

***Ключові слова:** інтернатні заклади, життєдіяльність, старшокласники.*

***Аннотация.** В статье исследованы вопросы подготовки старшеклассников интернатных к жизнедеятельности в открытом обществе. Определены тенденции, закономерности, особенности процесса подготовки старшеклассников интернатных к жизнедеятельности в открытом обществе. Разработаны рекомендации по устранению факторов, затрудняющих процесс социализации старшеклассников интернатных в современном обществе.*

***Ключевые слова:** интернаты, жизнедеятельность, старшеклассники.*

***Annotation.** In the article the preparation of senior pupils of boarding schools to life activity in an open society is investigated. The trends, patterns, features of preparing of senior pupils of boarding schools to life activity in an open society are determined. The author has developed recommendations on the elimination of factors that complicate the process of socialization of senior pupils of boarding schools to life activity in an open society.*

***Keywords:** boarding schools, life activity, senior pupils.*

Конституція України забезпечує кожному громадянину право на працю, на відпочинок, на освіту і багато інших прав. Законодавчо будь-який громадянин має право брати активну участь у життєдіяльності суспільства, перетворювати його, збагачувати людську культуру і здійснювати інші суспільно корисні дії. Зрештою здоров'я самого суспільства, ефективність, напрями і шляхи розвитку залежать від здоров'я, особистісних якостей,

професійної кваліфікації, устремління, загальної культури, життєздатності кожного окремого члена суспільства.

Необхідні для активного включення в життя суспільства знання, вміння, навички, відносини, погляди, фізичні характеристики закладаються в дитячому віці. Будучи членом суспільства, виконуючи в ньому певні ролі функції, дитина одночасно готується до їх значного розширення, до періоду дорослішання. Але не кожна дитина сьогодні перебуває в умовах, що забезпечують їй адаптацію до самостійної життєдіяльності. Багато що залежить від середовища, оточення, від сім'ї дитини, від стану суспільства в цілому.

Дослідження свідчать, що індекс самостійності у вихованців інтернатних закладів у два рази нижчий, ніж в однолітків, які виховуються у сім'ї. Вони більш схильні до конформізму, невпевнені у собі. Виходячи із стін інтернату, випускники не мають адекватного уявлення про реальні складнощі життя, що очікують їх попереду, не можуть адаптуватися до нових умов. Вони в більшості не підготовлені до шлюбу та життя в сім'ї, зазнають складнощів у спілкуванні.

Термін «відкрите суспільство» був введений у науковий обіг філософом К. Поппером [1, с. 38]. Цей термін ґрунтувався на принципі змінюваності навколишнього світу, зокрема і суспільства, визначальною ознакою якого є відкритість усіх сфер суспільного життя. Суспільство стає відкритим, якщо його майбутнє відкрите для всіх перспективних рішень, воно не є жорстко детермінованим непорушними правилами, механічне виконання яких у підсумку може призвести до загибелі людей чи до гальмування темпів їхнього розвитку.

Підготовка до життєдіяльності в відкритому суспільстві – це цілеспрямований виховний процес, моделюючий умови, які сприяють формуванню у старшокласників шкіл-інтернатів свідомого ставлення до своїх базових прав і обов'язків; розвитку різноманітних здібностей вихованців, їх професійному самовизначенню; вихованню сім'янина, формуванню необхідних здібностей до побудови власної сім'ї, у якій реалізується зріле подружжя на основі усвідомленої материнської та батьківської позицій; формуванню у молоді ціннісного ставлення до власного здоров'я, статево-рольової культури, практичних умінь і навичок.

Готовність старшокласників шкіл-інтернатів до життєдіяльності у відкритому суспільстві – інтегральна особистісна якість, яка свідчить про сформованість стійких особистісних характеристик як передумови успішного самовиявлення у житті.

Проблема підготовки вихованців інтернатних закладів до самостійного життя знайшла відображення у працях вчених-педагогів, зокрема Л. Байбородової, Л. Галігузової, Л. Єременко, О. Ігнатової, Б. Кобзаря, В. Прихожан, В. Слісаренка та ін.

Метою нашої статті є аналіз наукових розробок в контексті методики підготовки старшокласників інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві та виявлення недоліків в сучасних методах підготовки з метою окреслення перспектив їх подальшого розвитку, що стане підґрунтям для розробки подальших пропозицій щодо конкретних напрямків удосконалення методики підготовки старшокласників до життєдіяльності у відкритому суспільстві.

Без врахування таких чинників, як специфіка контингенту учнів шкіл-інтернатів, соціальне сирітство, особливості організації життєдіяльності вихованців інтернатних закладів, організаційно-педагогічні проблеми функціонування шкіл-інтернатів, особливості раннього юнацького віку, неможливо визначити дієвість тих чи інших педагогічних засобів, проєктувати виховні стратегії, передбачати їх ефективність.

Загальноосвітні школи-інтернати мають певний потенціал щодо підготовки старшокласників до життєдіяльності у відкритому суспільстві: використання позаурочного часу сприяє залученню вихованців до соціально-культурної діяльності різноманітних напрямів (навчально-пізнавальної, трудової, ціннісно-орієнтаційної, художньо-естетичної, екологічної, комунікативної, спортивної, туристсько-краєзнавчої, громадсько-суспільної), що сприяє формуванню соціального досвіду школярів. Завдяки тривалому спілкуванню учнів з педагогами з'являється можливість для спостережень за дітьми у різноманітній діяльності, постійного педагогічного впливу на вихованців [2, с. 78].

Але загальноосвітня школа-інтернат – це до певної міри обмежене у спілкуванні середовище. Більшість вихованців шкіл-інтернатів є соціальними сиротами. До шкіл-інтернатів діти потрапляють із різних причин. Частина дітей виховуються від народження в соціальних інституціях, що обумовлює їх сенсорну, емоційну, материнську, когнітивну, соціальну деривації. Багато дітей до того, як потрапити до школи-інтернату, пройшли сувору школу життя, повну втрат [2, с. 82].

Аналіз умов життя дітей до вступу в школу-інтернат засвідчує, що, як правило, неможливо виділити одну головну причину, за якою дитину було направлено до інтернатного закладу. Частіше за все можна фіксувати поєднання кількох несприятливих умов, що зробили неможливим проживання дітей у сім'ях, де створювалася пряма загроза їх життю та здоров'ю.

За дослідженнями Л. Галігузової, Б. Кобзаря, В. Прихожан, В. Слюсаренка, М. Толстих та інших можна визначити специфіку контингенту вихованців інтернатного закладу. Характерними є: наявність деприваційного синдрому, втрата інтересу до навчання, порушення загального психічного розвитку: низький рівень інтелектуального розвитку, послаблення, нерозвиненість пізнавальних процесів, нестійкість уваги, слабка пам'ять або слабо розвинене мислення (наочно-образне, абстрактно-логічне, вербальне),

зниження пізнавальних інтересів, низька ерудиція, різноманітні нервові відхилення; рухова розгальмованість, гіперактивність, інфантилізм, уповільнення діяльності, підвищена стомлюваність (астенія) [3, с. 158].

Проблеми інтелектуального розвитку вихованців інтернатних закладів, в основному, пов'язані з педагогічною занедбаністю, відсутністю пізнавального інтересу, низькою ерудицією, нестійкістю уваги. Дослідження Л. Галігузової, У. Кляйнпетер, Т. Кулакової, Г. Сердюковської свідчать, що рівень розвитку уваги та пам'яті вихованців інтернатних закладів не має суттєвих відхилень від середньостатистичної норми. Однак вони виділяють такі проблеми у їх поведінці, ставленні до оточуючих та психіці:

1. Труднощі у спілкуванні з оточуючими людьми, поверховість почуттів; складність у сфері самопізнання. Для вихованців інтернатних закладів характерним є відхилення в спілкуванні з дорослими, що призводить до переживання власної непотрібності, втрати своєї особистісної цінності та цінності іншої людини;

2. Агресивність, схильність до нервових зривів, депресія, пасивність, підвищена вразливість, порушення емоційних контактів з оточуючими, недовіра до дорослих, почуття відчаю та безнадійності, які часто відчувають вихованці інтернатних закладів; психічна перевтома, неготовність долати труднощі; емоційна нестриманість, зниження потреби у досягненнях. Більшість вихованців підозріло ставляться до педагогів, поведінка підлітків та вихованців юнацького віку ускладнюється бунтарством, опором, упертістю тощо, тобто всім, що веде до створення конфліктних ситуацій. Тривале проживання в асоціальних сім'ях, де звичними є загрози, відчуження, насилля, призводить до зниження емпатії – здатності розуміти та співчувати іншому, а в деяких випадках – до «емоційної глухості». Усе це значно ускладнює вплив педагогів на дитину та призводить до активного опору з її боку, утруднює зміну ціннісних орієнтацій вихованців;

3. Формування самосвідомості під впливом феномена «Ми», що сприяє тому, що потреби дитини реалізуються за допомогою фізичної сили, грубого порушення дисципліни (бродяжництво, крадіжки та різні форми делінквентної поведінки);

4. Проблеми через соціальну незахищеність, відсутність житла, постійного місця роботи, відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення, навичок вирішення власних проблем, високий рівень претензій до оточуючих, а також труднощі зі створенням власної сім'ї;

5. Орієнтація поведінки на покроковий контроль із боку педагогів; високий рівень дитячої соціальної дезадаптації, низький потенціал їх життєвої самореалізації, споживацьке ставлення до держави і суспільства; низький рівень сформованості толерантності, соціальної відповідальності, соціальної активності та інших соціальних якостей [3, с. 170].

Отже, специфіка контингенту вихованців інтернатних закладів суттєво

ускладнює процес підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до життєдіяльності у відкритому суспільстві.

Наступний специфічний чинник, що також значно ускладнює цей процес, – це особливості організації життєдіяльності вихованців інтернатних закладів, організаційно-педагогічні проблеми функціонування шкіл-інтернатів. Сучасний стан функціонування шкіл-інтернатів України характеризується низкою проблем, які обумовлені напівзакритістю цих закладів, обмеженістю у них сфери спілкування й діяльності, що гальмує процеси психічного і соціального розвитку учнів. Говорячи про специфіку інтернатних закладів, слід звернути увагу на особливості відносин вихованців із педагогами, що мають великі владні можливості. При цьому слід зауважити, що саме міра відокремленості виховного закладу від соціального оточення, визначає рівень владного потенціалу педагога [4, с. 20].

Педагог інтернатного закладу є повноправним представником суспільства, він наділений широким колом можливостей впливати на сьогодишнє та майбутнє життя вихованців. Він має домагатися, щоб в основі виконання його вимог були закладені довіра, повага, упевненість у правомірності педагогічних вимог. Однак, як свідчить практика, у реальності такі відносини спостерігаються рідко. Причина криється в минулому вихованця, у негативному досвіді взаємодії з дорослими – вчителями і батьками – все це накладає відбиток на їх подальші контакти. Проблеми шкіл-інтернатів обумовлені особливостями їх організаційно-педагогічного функціонування:

- 1) частою зміною вихователів та персоналу інтернатного закладу;
- 2) надмірною заорганізованістю життєдіяльності вихованців;
- 3) вимушеною адаптацією вихованців до великої кількості однолітків, що призводить до емоційного напруження, підвищеної збудливості, тривожності, що підсилюють агресію;
- 4) гіперопікою вихованців тощо [5, с. 192].

Відхилення в розвитку особистості дитини, що виховується в умовах школи-інтернату, найбільш помітні в підлітковому та ранньому юнацькому віці.

Юнацький вік взагалі та рання юність зокрема становлять групу підвищеного ризику. Даються ознаки, по-перше, внутрішні труднощі перехідного віку, по-друге, суміжність та невизначеність соціального стану юнацтва, по-третє, суперечності, що обумовлені перебудовою механізмів соціального контролю: дитячі форми контролю, що засновані на додержанні зовнішніх норм, і слухняність по відношенню до дорослих уже не діють, а дорослі засоби, що передбачають свідому дисципліну та самоконтроль, ще не склалися та не зміцніли [6, с. 175].

Юнацький вік, порівняно з підлітковим, характеризується більшою диференційованістю емоційних реакцій та засобів вираження емоційних станів, а також підвищенням самоконтролю та саморегуляції.

Мотиваційна ситуація характеризується, з одного боку, прагненням до

самостійності та самоповаги, а з іншого – зіткненням із регламентацією та очікуванням оточуючих. Ці суперечності втягують вихованців юнацького віку у конфлікт, який може супроводжуватися бурхливими, неадекватними та важко передбачуваними емоціями.

Основним новоутворенням підліткового та раннього юнацького віку є почуття дорослості. Дорослість виявляється в романтичних відносинах з однолітками іншої статі. Тут має місце не стільки факт симпатії, скільки форма відносин, що засвоєна від дорослих (побачення, розваги) [6, с. 135].

В юнацькому віці загострюється передчуття «дорослого життя», причому старшокласник не просто прагне, щоб його визнали дорослим, але й бажає, щоб визнавали його оригінальність та індивідуальність. Однак прагнення щодо ролі дорослого «натикається» на відсутність реальних умінь та навичок щодо їх реалізації, тому така невідповідність часто призводить до конфлікту з оточуючим світом. Отже, виникає суперечність між потребою вихованця юнацького віку відчувати власну автономію та його реальною залежністю від дорослих.

Статус сучасного старшокласника школи-інтернату неоднозначний. З одного боку, стан старшого накладає на вихованця додаткову відповідальність, перед ним ставляться більш складні завдання. З іншого боку, старшокласник школи-інтернату повністю залежить від педагогів, оскільки він зобов'язаний беззаперечно виконувати їхні вимоги; учнівські організації функціонують під контролем та керівництвом класних керівників та шкільної адміністрації, і це керівництво, як правило, переростає в надмірну опіку.

Залежність вихованця від педагога проявляється в різних формах: безпосередньому підкоренні вихованця педагогу; повному невтручанні останнього в життя дитини; відсутності емоційного контакту; протекціонізму.

Як свідчить практика, педагоги шкіл-інтернатів зловживають авторитарними методами виховання, діючи за схемою: «вимоги – виховання – дія», тотального контролюють дії вихованців.

Реакція вихованця на подібну форму залежності від педагога може бути різною, наприклад, визнання права сили педагога і демонстрація покірності. У такому випадку більшість вихованців не виявляють самостійності, ініціативи, починають пристосовуватися до вимог педагога. В іншому випадку – виявляють агресію. Вражене почуття власної гідності, як правило, змушує учня чинити опір цьому тиску через непокору, обман та відкриту ненависть, відчуження від оточуючих та прояв вищого ступеня цього почуття – хамства, цинізму, нахабства.

Щодо іншої крайності, то повне невтручання в життя вихованця відмічається зростанням цинізму, зниженням здатності співчувати іншому, немотивованою жорстокістю, нівелюванням поваги до таких людських цінностей, як чесність, порядність, людяність [7, с. 112–113].

Однією із форм залежності вихованців школи-інтернату є протекціонізм –

постійна опіка з боку педагогів, надмірна допомога учням, регламентація їхніх дій, тотальний контроль за їхньою поведінкою.

Існують різні форми реакції вихованців на протекціонізм: прагнення звільнитися від опіки педагога, небажання пристосовуватися до обставин; «імітація до певного часу соціально схваленої поведінки тільки тому, що цього вимагають дорослі (опір у невідкритій конфліктній формі)»; прийняття ролі підопічного, що породжує інфантилізм, безвідповідальність [7, с. 85].

Ці якості є серйозною перешкодою на шляху підготовки вихованців до життєдіяльності у відкритому суспільстві, оскільки в цьому випадку між педагогами та вихованцями школи-інтернату не встановлюються партнерські відносини. На жаль, у сучасних умовах сфера соціального функціонування вихованців юнацького віку є значно обмеженою. Проте соціальна діяльність старшокласників спільно з дорослими сприяє їх підготовці до життєдіяльності у відкритому суспільстві.

Значна кількість названих чинників, що ускладнюють процес підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до життєдіяльності у відкритому суспільстві, може бути усунена педагогічними засобами, серед них: включення старшокласників шкіл-інтернатів у соціальну діяльність, що має, природно, просоціальний характер із засвоєння соціального досвіду, при цьому звертається увага не тільки на рівень інтеріоризації старшокласниками соціальних норм та відносин, а й на формування цінностей, яких потребує сучасність; сприяння усвідомленню старшокласниками шкіл-інтернатів соціальних відносин (основ конституційного устрою, прав, свобод, громадянської відповідальності, ролі сім'ї та суспільства тощо), що уможливить виконання ними основних соціальних ролей «громадянина», «фахівця», «сім'янина»; формування у вихованців свідомого ставлення до своїх базових прав і обов'язків, власного здоров'я, предметно-практичних вмінь і навичок; підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до професійного самовизначення, до сімейного життя; урізноманітнення обстановки та форм соціального життя; створення розвиваючого середовища, яке максимально сприятиме розширенню соціалізації у трьох основних сферах: діяльності, спілкуванні, самопізнанні.

Важливою у цьому напрямі є активна участь вихованців у роботі шкільного самоврядування. Необхідно надати учням можливість пропонувати свої варіанти щодо облаштування життя та побуту, навчальних приміщень та шкільної садиби тощо; будувати взаємодію з вихованцями на основі педагогічної підтримки.

За результатами проведеного дослідження, можна зробити висновок, що вчителям шкіл-інтернатів слід звернути увагу на широке використання у процесі позаурочної діяльності методів соціально-педагогічного розвитку (групової дискусії, тренінгів, рольових, ділових, імітаційних ігор тощо), які здійснюють комплексний вплив на розвиток усіх сфер і

властивостей особистості (свідомості, почуттів, якостей і властивостей поведінки школяра), та моделюють відносини, що притаманні дорослому світові. Це дозволить старшокласникам осмислювати, переживати їх складність і суперечливість, стимулюватиме вихованців до обговорення різних соціальних проблем.

Таким чином, дослідження особливостей підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до самостійної життєдіяльності вимагає врахування чинників, які безпосередньо ускладнюють цей процес: специфіки контингенту учнів шкіл-інтернатів, соціального сирітства, особливостей організації життя вихованців інтернатних закладів, організаційно-педагогічних проблем функціонування шкіл-інтернатів та особливостей раннього юнацького віку.

1. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – М.: Международный фонд «Культурная инициатива» SOROS FOUNDATION, 1992. – 475 с.
2. Балакірева О. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / О. Балакірева, О. Яременко, Н. Дудар. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 134 с.
3. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Бернадська Лілія Віталіївна. – К., 2008. – 230 с.
4. Аладьин А. А. Психологическая работа с детьми, лишенными родительского попечительства / А. А. Аладьин, И. А. Фурманов, Н. В. Фурманов. – Минск : Тесей, 1999. – 224 с.
5. Бех І. Виховання особистості / І. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 278 с.
6. Кон И. С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.koob.ru/kon//psychologia-ranney-yunosti>.
7. Степанов Е. Н. Педагогу о современных концепциях воспитания / Е. Н. Степанов. – М.: ТЦ «Сфера», 2005. – 148 с.
33. Лавринович А. П. Социально-педагогическая работа с выпускниками детских интернатных учреждений: учебно-методическое пособие / А. П. Лавринович. – Минск : БГПУ, 2008. – 94 с.